

HALİT ZİYA UŞAKLIGİL'İN 'KIRK YIL'

Bireyin sınırlarına sıkışan edebiyat

Halit Ziya ve kuşağı çağdaşı oldukları Batı edebiyatının toplumcu, gerçekçi çizgisinden uzaklaşan modernist eğilimlerin etkisinde kalmışlardı. Bu modernist eğilimlerin kaçınılmaz sonucu olarak bireyin karanlıkta yolunu kaybeden melankolik kokusu edebiyatın üzerine sinmişti

Tarih, oklarını her zaman edebiyata da fırlatmıştır. Özellikle Tanzimat gibi büyük toplumsal kırılma dönemlerinde değişen siyasi yargıların **sanata** yansımaları da kaçınılmaz olmuştur. Batı'nın "üstünlüğünün" kabul edildiği bu dönem devlet kurumlarına yenilikler getirirken, yazın hayatına da yeni türler, biçimler ve nitelikler getirmiştir. "Roman" bunların sadece bir tanesiydi. Bununla birlikte bireyselleşmenin toplumun başat özelliği olmasıyla Osmanlı'da doğumu geç ama büyümesi hızlı bir çocuk gibi olgunlaşan en önemli tür roman olacaktır.

Edebiyat tarihinde "teknik anlamda" ilk roman "Taaşuk-ı Talat ve Fitnat" olmakla birlikte, hemen hemen tüm edebiyat düşünürlerinin üzerinde uzlaştığı, ilk "gerçek roman"ın Halit Ziya Uşaklıgil'in "Aşk-ı Memnu" eseri olduğudur. 1900'de yayımlanan eser romanın çömezliklerinden arınıp, bir özne olarak belirlediği ilk eserdir. Bu konuda Fethi Naci şöyle der: "Aşk-ı Memnu Halit Ziya'nın en başarılı romanı... Bence ilk gerçek Türk romanı. Nedeni belli: Aradan seksen yılı aşkın bir süre geçtiği halde bugün de zevkle okunmakta. Zamanın yıkıcı gücüne dayanmayı başarmış beş-on Türk romanından biri."

Peki, Halit Ziya'nın daha önce yazdığı "Ferdî ve Şükerasî", "Mai ve Siyah" gibi belli edebi değeri olan eserlerini, hatta Şinasi'den başlayarak Namık Kemalî, Ahmet Mithat Efendi'yi, Recaizade Ekremî geride bırakıp Türk edebiyat tarihinde bir kırılma yaratan "Aşk-ı Memnu" sunu diğerlerinden ayıran nedir? Bu sorunun tartışılması, Tanzimat'tan itibaren Batı etkisinde gelişen Türk edebiyatının kendini bulma sancılarını da önümüzde sercektir.

Türk edebiyatında kırılma: 'Aşk-ı Memnu'

Birçok eleştirmen "Aşk-ı Memnu" nun neyi anlattığı ya da temel tezinin ne olduğu konusunda ayrışır. Kimisi kitabı Bihter karakteri üzerine oturturken kimisi Nihalî odak alır; kimi kitaba bir aldatma ve aşk hikâyesi olarak bakarken, kimi Batılılaşmanın yozlaşmış yüzü olarak değerlendirir. Hatta kitabı Selim İleri gibi yalın hizmetkarlarından verimli Habeş bir çocuk olan Beşir üzerinden okuyanlar dahi vardır. Son tahlilde bunların hepsini içine sığdıran bir roman tutarız elimizde. Kendinden öncekilere göre yapay ve didaktik çatışmalardan sıyrılan, yazarını flulaştırıp karakterlerini özgülendiren bir roman olur "Aşk-ı Memnu". Romanın belki de en önemli niteliği budur. Davranışlar

ve olaylar yazarın tanımlanarak karakterlerinin üzerine gökten yağdırdığı şeyler değildir artık. Romandaki kişiler sembolik kuklalar olmaktan çıkar. Halit Ziya roman boyunca karakterlerin kişiliklerine, psikolojilerine, geçmişlerine, toplumsal konumlarına göre kurguyu oluşturur. Olayları yazar değil, karakterler belirler. Berna Moran bu noktada önemli bir tespitle şunu söyler: "Uşaklıgil'in Balzac, Zola ve Flaubert gibi gerçekçilerden bir şey vardı: Karakterlerin kişilikleriyle olaylar arasındaki nedensellik bağı. Romanda olayların gelişimi karakterlerin kişiliklerine bağlı olmalıydı. Ve karakterler de bu olayların üzerlerinde yaptığı etkiye göre değişmeliydi. Uşaklıgil bu ilkeyi titizlikle uygular. Aşk-ı Memnu'dan önceki romanımızda, karakter-

min hazırlar.

"Aşk-ı Memnu" nun kırılma yarattığı noktalardan biri de zaman kavramıdır. İlk dönemlerde yazarlar anlatılarında zamanı keskin ve hızlı ele alırken Halit Ziya zamanı yavaşlatır ve onu karakterlerinin değişimi ile paralel ilerletir. Bu da Halit Ziya romanlığının belli ölçüde gerçekliği yakalamasını, okurun karakterlerle özdeşlik kurmasını, karakterlerin dünyasına kolayca girmesini sağlar.

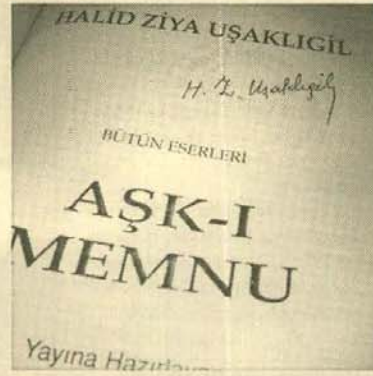
Bütün bunların yanında Fethi Naci "Aşk-ı Memnu"yu "gerçekçilik" temeli üzerinden farklı değerlendirir. 19. yüzyılın sonunda alafranga bir yaşam süren üst tabakadan bir zümrenin yaşadığı yozlaşmış ve çarpık ilişkileri tüm somutluğuyla yansıttığını söyler Halit Ziya'nın. Peki ya toplumun diğer yüzü olan halk? Naci'ye göre **kitapta** bir halk var ise bu sokakta yürüyen, işine koşutan, evine ekme alan halk değil, yalıda zengin tabakaya hizmet eden hizmetçi katıdır ve Fethi Naci bunu eleştirerek büyük bir ironiyle hizmetçilerin romana Halit Ziya'ya rağmen girdiklerini söyler: "Çünkü söz konusu olan bir Halit Ziya romanıdır ve halk adına ancak onlar Halit Ziya'nın engellerini aşarak romana girebilmişlerdir." Halit Ziya belli bir zümrenin gerçeklerini başarıyla ele alırken, alt sınıfı sadece yardımcı oyuncu olarak kullanmıştır.

Kazandırdıkları ve eksikleriyle "Aşk-ı Memnu" ya bir bütün olarak baktığımızda onun belli bir **sanat** anlayışının ürünü olduğunu görürüz. Bu anlayış Halit Ziya'nın dönemine damgasını vurmuş ve ikiye bölünmüş edebiyat ortamında bir kutbu oluşturan Edebiyat-ı Cedide'cileri temsil eder. Türk edebiyatında Batı etkisi özellikle bu "yenicî" kanat tarafından büyük şevkle savunulur.

Tanzimat'la başlayan Batı'ya ekonomik bağlılık kısa bir süre sonra kültürel bağlılığa dönüşmüştür. Şark kültürü içinde var olan aydınlar, Fransız Devrimi'nin yarattığı güç-

lü entelektüel etkiye yönlerini Batı'ya çevirmiş, Batı'yı ileri kültür olarak görmüşlerdir. Ancak yeni bir kültürü giyinmek yeni bir gömlek giyinmek kadar kolay değildir ve böylece **sanat** alanında çatışmalar ve çelişkiler bandıran bir dönemin kapısı açılmış olur. Edebiyat-ı Cedideciler ilerici ideallerle girdikleri yolda zaman içinde **sanat** anlayışı kapsamında geriye düşerler. "Doğudan kaçalım derken Batıcılık hastalığına tutulan" bu **sanat**

adamları kendi coğrafyalarından özgün metinler vermekte gecikirler. Belki de kendi coğrafyasının **sanatını** yaratma şansına sahip olan aydınlar bu şans Batıcılık hastalığı yüzünden kaçırlar. Berna Moran Edebiyat-ı Cedidecileri şu şekilde tanımlar: "Tanzimat romancıları ülke davalarında söz sahibi olmak isteyen, imparatorluğun derdine çare bulmaya ve göstermeye çalışan, siyasi faaliyetleri olan aydınları. **Sanata** eğitici bir araç olarak bakıyor ve yaptılarında toplumsal sorunlara da el atıyorlardı. Abdülhamit'in karanlık is-

lerle olaylar arasında böyle zorunlu bir bağ görmeziz."(s.91)

"Aşk-ı Memnu" öncesi romanda her zaman var olan "çatışma ögesi" bu romanla birlikte değişime uğrar. Erken dönem romanlarında, yaratılan tipler üzerinden zıtlıklar karikatürize edilirken eserin vermek istediği mesaj kaba ve didaktik bir estetik formda sunuluyordu. Roman karakterleri gerçeklikten paylar taşısa da bu didaktiklik yüzünden hiçbir zaman okurun hafızasında gerçek olamıyordu. Halit Ziya "Aşk-ı Memnu"yla bu yapaylığı yok ederek çatışma unsurunu karakterlerinin tümüne indirilmiş olarak yayar. Tipik bir ressamın tablosunda renk geçişlerini sağlaması gibi Halit Ziya da bu geçiş çatışma unsurunu karakterlerine özümseterek gerçekleştirir.

Buna ek olarak "Aşk-ı Memnu" da yeni bir çatışmadan daha söz edebilir, Uşaklıgil çatışma ögesinde ileri bir adım attığını söyleyebiliriz. Her romanda iyilerle kötüler ya da bireyle toplum arasında olabilen çatışma, roman türünün gelişimiyle kahramanların kendi iç dünyasındaki çatışmaya dönüşür. Böylece dışsal çatışma içsel çatışmaya evrilir. Bu da romanda "psikoloji"nin doğuşuna ze-

Halit Ziya'nın edebi ürünlerini verdiği dönem, Osmanlı'nın ve sanatının Batı'ya teslim olduğu yıllardır. Eskilerin yenilerle çatıştığı bu ortamda Halit Ziya tavrını yenilikçilerden yana koyar. Bu yenilikçilik "Batı'dan öğrenme" ile de eş anlamlıdır

Aşk-ı Memnu

Halit Ziya Uşaklıgil
Yapı Kredi Yayınları
344 s.

